

УДК 761.1:75.052]:726:27-523.42:27-36(477.87)Св.Параскева "17"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/93-2-12>

Андрій НЕСТЕРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-9318-6622

доктор філософії,
викладач кафедри рисунку
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) nesterenko.andrey2018@gmail.com

ВПЛИВ ГРАВЮРИ НА НАСТІННЕ МАЛЯРСТВО XVIII СТ. В ЦЕРКВІ СЯТОЇ ПАРАСКЕВИ В С. ОЛЕКСАНДРІВКА НА ЗАКАРПАТТІ

У статті розглянуто вплив гравюр (ксилографій) німецького художника Альбрехта Дюрера із серії «Апокаліпсис», створеної у кінці XV ст., на настінне малювання XVIII ст. в дерев'яній церкві Святої Параскеви в селі Олександрівка Хустського району Закарпатської області. Зазначено, що серія, яка складалася із п'ятнадцяти гравюр, вперше візуалізувала сцени до «Одкровення Івана Богослова», ставши настільки популярною, що зробила її автора знаменитим на увесь світ, а його твори – взірцями для копіювання. У XVIII ст. малярі, розписуючи стіни церков, часто брали за основу сюжети із гравюр.

Попри погану збереженість стінопису встановлено, що в іконографічній програмі розписів в церкві Святої Параскеви яскраво проявляються західноєвропейські тенденції, відчувається вплив нового стилізового напрямку бароко. Проаналізовано сцену «Вершники Апокаліпсису», зображену у бабинці храму, та сюжети «Сім запалених свічок», «Іоанн ковтає книгу», «Жінка, зодягнена в сонце», змальовані на стелі у наві. Проведено порівняння із ксилографіями «Чотири вершники апокаліпсису», «Видіння Іоанна про сім світильників», «Святий Іоанн ковтає книгу» і «Жінка, зодягнена в сонце та семиголовий дракон» із серії «Апокаліпсис» відомого майстра-гравера Альбрехта Дюрера.

Засвідчено, що іконографічні сюжети в настінному малюванні в церкві подібні гравюрам Дюрера за композиційними структурними елементами, а художні образи мають аналогічне символічне та ідейне навантаження. Проте, аналіз сюжетів показав самотнісність та особливості розвитку монументального малярства цього періоду в регіоні. Досліджувані сюжети в церкві Святої Параскеви виконані під впливом народного мистецтва, уявлення населення про духовний світ. На відміну від деталізованих образів Альбрехта Дюрера в іконографічних композиціях в настінному малюванні вони по найвсому спрощені. Церковне монументальне малярство XVIII ст. на Закарпатті активно застосовувало у живописі західноєвропейські тенденції, зберігаючи при цьому свою самотнісність і народність.

Ключові слова: настінне малярство XVIII ст., церква Святої Параскеви, Закарпаття, гравюри Альбрехта Дюрера, «Одкровення Іоанна Богослова», «Апокаліпсис».

Andrii NESTERENKO,
orcid.org/0000-0001-9318-6622

Doctor of Philosophy (Ph.D),
Lecturer at the Department of Drawing
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) nesterenko.andrey2018@gmail.com

THE INFLUENCE OF ENGRAVING ON THE 17TH-CENTURY WALL PAINTING IN THE CHURCH OF SAINT PARASKEVA IN THE VILLAGE OF OLEKSANDRIVKA IN TRANSCARPATHIA

The article examines the influence of engravings (woodcuts) by the German artist Albrecht Dürer from the series "Apocalypse", created at the end of the 15th century, on the wall painting of the 18th century in the wooden church of St. Paraskeva in the village of Oleksandrivka, Khust district, Transcarpathian region. It is noted that the series, which consisted of fifteen engravings, first visualized scenes from the "Revelation of John the Theologian", becoming so popular that it made its author famous throughout the world, and his works – models for copying. Painters often based their work on engravings when painting church walls in the 18th century.

Despite the poor preservation of the mural, it was established that the iconographic program of the paintings in the Church of St. Paraskeva clearly shows Western European trends, and the influence of the new Baroque style is felt. The scene "Horsemen of the Apocalypse", depicted in the church's nave, and the plots "Seven Lighted Candles", "John Swallows the Book", "Woman Clothed with the Sun", depicted on the ceiling in the nave, were analyzed. A comparison was made with the woodcuts "Four Horsemen of the Apocalypse", "John's Vision of the Seven Lamps", "Saint John

Swallows the Book" and "Woman Clothed with the Sun and the Seven-Headed Dragon" from the series "Apocalypse" by the famous master engraver Albrecht Dürer.

It has been shown that the iconographic plots in the church's wall paintings are similar to Dürer's engravings in terms of compositional structural elements, and the artistic images have a similar symbolic and ideological load. However, the analysis of the plots showed the originality and peculiarities of the development of monumental painting of this period in the region. The studied plots in the Church of St. Paraskeva were made under the influence of folk art, the population's ideas about the spiritual world. Unlike the detailed images of Albrecht Dürer in the iconographic compositions in the wall paintings, they are naively simplified. Church monumental painting of the 18th century in Transcarpathia actively applied Western European trends in painting, while preserving its originality and national character.

Key words: 18th century wall painting, Church of St. Paraskeva, Transcarpathia, engravings by Albrecht Dürer, "Revelation of John the Theologian", "Apocalypse".

Постановка проблеми. Стародавній настінний живопис в дерев'яних храмах на Закарпатті – надзвичайно цікаве та самобутнє явище в мистецтві України. Найбагатшим на сюжети та образи серед збережених є малювання XVIII ст. в церкві Святої Параскеви в селі Олександрівка Хустського району. Тут вже добре помітні нові барокові віяння, які поєдналися в іконографічних композиціях з ренесансними ознаками та народним мистецтвом. Розписи в церкві Святої Параскеви відображають стилістичні зміни, які відбувалися у монументальному живописі цього періоду як на Закарпатті, так і на всій території Західної України. Важливу роль у цю історичну добу в створенні стінописів виконували гравюри, які часто ставали взірцями при малюванні іконографічних композицій в храмах. Процес копіювання церковними художниками сюжетів з гравюр не був звичайним механічним перемальовуванням образів на стіну: церковні малярі цього періоду не просто відтворювали зразки з елементами певного стильового напрямку (візантійського, ренесансу, бароко тощо), а узгоджували із народним сприйняттям духовне ідеологічне навантаження, квінтесенцію змісту гравюри. Вплив гравюри на настінне малярство XVIII ст. добре простежується в розписах церкви Святої Параскеви в с. Олександрівка на Закарпатті. Однак, відомості про цей зв'язок дуже узагальнені та скупі.

Аналіз досліджень. В мистецтвознавчій науці темавплив гравюри на настінне малярство XVIII ст. на Закарпатті не висвітлена. Чимало науковців проводило дослідження гравюри в Україні. Серед них можна відмітити Г. Н. Логвина (Логвин, 1990), Д. В. Антоновича (Антонович, 1993), Маслова С. І. (Маслов, 1924), В. Ю. Січинського (Січинський, 1937), Я. П. Запаса (Запаско, 2006), Д. В. Степовика (Степовик, 1982), О. Д. Шпак (Шпак, 2006), О. Юрчишин-Сміт (Yurchyshyn-Smith, 2001) та інших. Розвиток гравюри в Україні, за Д. В. Антоновичем, відбувався в епоху ренесансу. Першою українською гравюрою вчений вважав гравюру в першій друкованій книзі «Апостол», виданій у

1574 р., а видатною подією – появу в Києві в 1627 р. гравюр як самостійних творів у вигляді вільних аркушів (Антонович, 1993: 350–352). Український мистецтвознавець Я. П. Запаско стверджував, що репродукційна гравюра у Європі з'явилася на межі XV–XVI ст., а в Україні її появі сприяв у 30-х р. XVI ст. львівський майстер Єсько, який друкував великі паперові аркуші із зображенням святих (Запаско, 2006). Про вплив ілюстрованої літератури на церковне настінне малярство XVIII ст. на Закарпатті можна знайти деякі відомості у М. В. Приймича (Приймич, 2017а: 58). Коротко про вплив гравюри на розписи в церкві Святої Параскеви в Олександрівці писав В. Залозецький (Залозецький, 1925: 133).

Метою дослідження є вивчення впливу гравюри на настінне малярство XVIII ст. в церкві Святої Параскеви в Олександрівці на Закарпатті; введення до наукового обігу нової інформації, отриманої завдяки порівнянню розписів церкви Святої Параскеви в Олександрівці з гравюрами (ксилографіями) німецького живописця та гравера із серії «Апокаліпсис» Альбрехта Дюрера для глибшого розуміння тих мистецьких процесів, які відбувалися в мистецтві цього періоду в Закарпатському регіоні.

Виклад основного матеріалу. «Гравюра (франц. gravure, від graver – вирізати, висікати) – вид графіки, у якому зображення є друкованим відбитком на папері чи подібному до нього матеріалі з дошки (форми), на якій попередньо вирізьблено малюнок; друкований відбиток, отриманий шляхом відтворення авторського кліше» (Запаско, 2006). Поширення гравюри в українському церковному мистецтві у XVII столітті відбувалося завдяки певним чинникам. У Європі в XV столітті німець Йоганн Гутенберг зробив геніальний винахід – друкарський верстат з рухомими літерами, а в Україні у Львові у другій половині XVI століття з'явилася відома друкарня Івана Федоровича. Саме виникнення друкарства посприяло розповсюдженню гравюри, яка у церковному мистецтві використовувалася як ілюстративний та інформа-

тивний наочний матеріал, нерідко використовуючись церковними малярами за зразки у настінних розписах. Гравюри у XVII столітті друкувалися в книгах, релігійних молитовниках, трактатах тощо.

Вплив гравюри можна простежити в іконографічній програмі настінних розписів в церкві Святої Параскеви в селі Олександрівка Хустського району на Закарпатті, яка датується XV ст. (Пам'ятки архітектури й містобудування України, 2000: 114). Напис над дверима бабинця свідчить про їх виконання у 1779 р. Стефаном Малярем (Теребельським) (Митці України: Енциклопедичний довідник, 1992: 555). Дослідники засвідчують, що він вже володів професійними навичками, однак, його малювання ще доволі примітивне і тяжіє до народності (Жолтовський, 1988: 111). Обстеження стилістики виконання настінних розписів в Святій Параскеві показує, що стінопис в церкві виконував не тільки Стефан Маляр, проте авторство інших художників на сьогодні не встановлено. Суть малювання таких церковних живописців – у вираженні художнього світогляду, пов'язаного з народним мистецтвом (Жолтовський, 1988: 117).

В церкві Святої Параскеви в бабинці над дівами «нерозумними» змальовано чотирьох вершників Апокаліпсису. Ідейне навантаження цих образів бере початок із «Одкровення святого Іоанна Богослова (Апокаліпсис)» (Біблія. Одкровення святого Іоанна Богослова (Апокаліпсис)) – одного із найдавніших християнських творів. Відому візуальну інтерпретацією образів чотирьох вершників Апокаліпсису зробив німецький художник-гравер Альбрехт Дюрер (1471–1528). У XV ст. (біля 1498) він створив серію «Апокаліпсис» із п'ятнадцяти ксилографій, яка ілюструвала «Одкровення Іоанна Богослова». Ксилографії – це гравюри на дереві, які створювалися найдавнішою технікою високого друку, а Альбрехт Дюрер зміг обернути цю техніку у високе мистецтво. Серія «Апокаліпсис» стала новаторською для доби Відродження та викликала численні копіювання гравюр прославленого художника.

«Чотири вершники апокаліпсису» – найвідоміший твір із серії «Апокаліпсис» Альбрехта Дюрера, що ілюструє 6 Главу «Одкровення Іоанна Богослова». Ідейний зміст гравюри мав символічне значення. Вершники виступали символами загарбання, голоду, війни та смерті, символізуючи швидке насування на людство кінця світу. Образи Апокаліпсису «в епоху панування релігійного світогляду широко оволодівали уявою мас. Вони були популярними в часи Селянської війни 1524–1525 рр. в Німеччині» (Жолтовський,

1983: 27). Хоча кожний вершник Апокаліпсису мав певне значення, у точному їх тлумаченні теологи розходяться і сьогодні. Найбільше розбіжностей виникає у визначенні першого вершника. За думкою М. Приймича, попереду зображено Завойовника, або, чуму (Приймич, 2017b: 50). Роберт Хейден Маунс вважає першого вершника на білому коні Ісусом Христом (Mounce, 1997: 140). Грегори Кімбол Біл допускає, що цей вершник може бути сатанинською силою, яка оманом хоче перемогти (Beale, 1999: 375–379). У XIX столітті з'явилася версія Вільяма Франкліна Грема, що перший вершник є антихристом (Graham, 1985: 273). Другий вершник на червоному коні асоціюється із великою війною, третій – з голодом, четвертий – зі смертю чи епідеміями (Приймич, 2017b: 50–51; Morris, 1987: 100–105). Порівнюючи збережені образи вершників Апокаліпсису в бабинці церкви Святої Параскеви та ксилографію «Чотири вершники апокаліпсису» Альбрехта Дюрера, можна побачити, що церковний маляр в Олександрівці передав атрибути, які зображені на гравюрі: у другого вершника зображено меч у правій руці, а третій вершник тримає терези. Образ першого вершника зберігся погано, тому провести аналогію складно. В останнього (четвертого) вершника в стінописі можна побачити довгі пальці та пазури, що свідчить про народний вплив на малювання. Помітно, що образи вершників Апокаліпсису у німецького художника створені надзвичайно деталізовано та драматично, а в стінописі в церкві Святої Параскеви вони надто спрощені та онароднені. Тому, можна допустити вплив на іконографію сюжету в настінному малюванні ксилографії Дюрера, проте, живопис в церкві виконаний у своєрідній манері. Можна побачити, що автор передає колір коней (другий – рудий, третій – вороний), як описано в «Одкровенні Іоанна Богослова». Образи вершників виконані за народним уявленням, так, як вони сприймалися населенням. Маляр намагався передати динаміку руху, застосовуючи діагональний рух. Фігури вершників пропорційно звеликі до розміру коней та здаються важкими і кременезними.

Вплив ксилографій Альбрехта Дюрера на настінне малювання XVIII ст. в церкві Святої Параскеви простежується в інших композиційних сценах. У наві на південній стороні стелі змальовано сюжети «Сім запалених свічок» та «Іоанн ковтає книгу». Гравюри «Видіння Іоанна про сім світильників» та «Святий Іоанн ковтає книгу» є в серії робіт німецького художника. На жаль, композиція «Іоанн ковтає книгу» в церкві практично зруйнована, проте В. Залозецький на початку

XX ст. порівнює її з «Апокаліпсисом» німецького живописця Дюрера (1471–1528) і акцентує на аналогічність зображення (Залозецький, 1925: 133). На гравюрі Альбрехта Дюрера, що ілюструє 10 Главу «Одкровення», ангел пропонує Іоанну Богослову з'їсти сувій, що є символічним моментом прийняття божественного послання: «І взяв я книжку з руки Ангела, і з'їв її. і вона в устах моїх була солодка, як мед; коли ж з'їв її, то гірко стало в моєму утробі. І сказав він до мене: Тобі треба знову пророкувати про народи та племена, і мови та царі багатьох» (Біблія. Одкровення Іоанна Богослова).

Із сцени «Сім запалених свічок» на стелі в церкві простежуються свічники, що розміщені у ряду, та погано збережений образ Христа, з уст якого виходить меч. Можна побачити подібність елементів композиції в церкві в Олександрівці із гравюрою «Видіння Іоанна про сім світильників» Альбрехта Дюрера, що ілюструє 1 Главу «Одкровення», де сім світильників символізують сім церков Апокаліпсису або сім Вселенських соборів, що відіграли надзвичайно вагомий роль у формуванні християнської доктрини. Наразі у більш-менш задовільному стані в настінному малюванні збереглися декоровані червоно-цегляного кольору свічники. На гравюрі Альбрехта Дюрера вони витончені, дуже орнаментовані та різноманітні. Маляр в Олександрівці змалював свічники однаковими. Загалом, в розписах склепіння простежуються барокові ознаки, а сцени зображені «незвичайно фантастично» (Залозецький, 1925: 133). Малювання у склепінні багате на іконографічні сюжети. Йому характерна червоно-коричнева, жовто-золотиста та синьо-зелена кольорова гама.

На стелі наві можна побачити жіночу постать, яка стоїть на місяці, а навколо її голови саяво із зірками. В серії «Апокаліпсис» Альбрехта Дюрера є гравюра «Жінка, зодягнена в сонце та семиголовий дракон», що ілюструє 12 Главу «Одкровення». Ідейне навантаження цього сюжету – перемога добра над злом. Значимою є символіка образу Жінки, зодягненої в сонце. Великий семиголовий

червоний дракон чекає на народження немовля, щоб його з'їсти.

Жінка народжує і втікає до пустелі, а між драконом та архангелом Михаїлом з його ангелами у небі відбувається битва, що закінчується перемогою над драконом. Голос з небес благовістить про владу Христа та Царство Боже. Альбрехт Дюрер детально інтерпретує образи. Приміром, дракона він зображує з головами різних тварин. У настінному малюванні в церкві Святої Параскеви не простежується образ дракона. Через значну руйнацію живопису можна побачити тільки обрис жіночої постаті та саяво із зірками біля її голови. Інші елементи композиції не простежуються. Жінка асоціюється із християнською церквою, яка зазнала протягом свого становлення та існування багато переслідувань, а дванадцять зірок у саяві біля голови Жінки є символом вчення дванадцяти апостолів, завдяки яким була заснована церква.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можна констатувати, що в сюжетах «Вершники Апокаліпсису» у бабинці, «Сім запалених свічок», «Іоанн ковтає книгу» та «Жінка, зодягнена в сонце» на стелі у наві в настінному малюванні XVIII ст. в церкві Святої Параскеви в селі Олександрівка на Закарпатті помітний вплив на композиційну будову іконографічних сцен гравюр (ксилографій) «Чотири вершники апокаліпсису», «Видіння Іоанна про сім світильників», «Святий Іоанн ковтає книгу» і «Жінка, зодягнена в сонце та семиголовий дракон» із серії «Апокаліпсис» німецького живописця та гравера Альбрехта Дюрера, активне застосування нових західноєвропейських тенденцій. Проте, виконане дослідження показує, що сюжети в стінописі не були сліпо копіювані церковними художниками, а перероблені ними за власними уявленнями, що свідчить про народність живопису цього періоду в регіоні. Таким чином, церковне настінне малярство у XVIII ст. на Закарпатті розвивалося під впливом західноєвропейських нових тенденцій, зокрема гравюр, залишаючись при цьому самобутнім та оригінальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія. Одкровення святого Іоана Богослова (Апокаліпсис) URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/bibliia/190-book190/2196-title2656> (дата звернення: 05.09.2025).
2. Жолтовський П. М. Монументальний живопис на Україні XVII–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 159 с.
3. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. Київ: Наук. думка, 1983. 179 с.
4. Залозецький В. Малярство Закарпатської України (XIV–XIX). *Стара Україна*. 1925. VII–X. С. 131–139.
5. Запаско Я. П. Гравюра. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-26799> (дата звернення: 01.10.2025).
6. Логвин Г. Н. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII століть. Київ: Дніпро, 1990. 407 с.
7. Маслов С. І. Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст. Київ: Держ. Трест «Київ-Друк», 2-га друкарня, 1924. 39 с.

8. Митці України: Енциклопедичний довідник. / упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; за ред. А. В. Кудрицького. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1992. 848 с.
9. Пам'ятки архітектури й містобудування України: довідник Державного реєстру національного культурного надбання / за ред. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. Київ, 2000. С. 45–327.
10. Приймич М. В. Церковне професійне малярство Закарпаття другої половини XVIII – першої половини XX ст.: народна традиція, візантійська канонічність та вплив західноєвропейського мистецтва. Ужгород: Карпати, 2017. 508 с.
11. Приймич М. Церковний живопис Закарпаття: станковий та монументальний живопис історичного Закарпаття до першої половини XX ст.: історико-мистецтвознавчі нариси. Ужгород: Карпати, 2017. 246 с.
12. Січинський В. Історія українського граверства XVI–XVIII ст. Львів: Друкарня НТШ, 1937. 72 с.
13. Степовик Д. В. Українська графіка XVI–XVII ст.: Еволюція образної системи. Київ: Наукова думка, 1982. 332 с.
14. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. сл. М. Антоновича. Київ: Либідь, 1993. 592 с.
15. Шпак О. Д. Українська народна гравюра XVII–XIX століть. Львів: ІН НАН України, 2006. 224 с.
16. Apocalipsis || cū figuris || [von Albrecht Dürer] URL: https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/361375/1?tx_dlf_navigation%5Bcontroller%5D=Navigation&cHash=2b7eef6229ba85ff2b6ec7ffb9f4c277 (дата звернення: 01.10.2025).
17. Beale G. K. The Book of Revelation (New International Greek Testament Commentary (NIGTC)). Michigan: Eerdmans, 1999. 1245 p.
18. Graham B. Approaching hoofbeats: the four horsemen of the Apocalypse. New York: Avon, 1985. 273 p.
19. Morris, L. The Book of Revelation: an introduction and commentary. Leicester: Inter-Varsity Press, 1987. 256 p.
20. Mounce, R. H. The Book of Revelation. Michigan: Eerdmans, 1997. 475 p.
21. Yurchyshyn-Smith O. Dated Ukrainian prints of the seventeenth century, "Print Quarterly", vol. XVIII, London 2001, no. 2, p. 190–200.

REFERENCES

1. Bibliia. Odkrovennia sviatoho Ioana Bohoslova (Apokalipsys). [Bible. Revelation of Saint John the Theologian (Apocalypse)]. URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/bibliia/190-book190/2196-title2656> (last accessed: 05.09.2025). [in Ukrainian].
2. Zholtoivskyi P. M. (1988). Monumentalni zhyvopys na Ukraini XVII–XVIII st. [Monumental painting in Ukraine of the 17th–18th centuries]. Kyiv: Naukova dumka. Kyiv: Scientific opinion. 159. [in Ukrainian].
3. Zholtoivskyi P. M. (1983). Khudozhnie zhyttia na Ukraini v XVI–XVIII st. [Artistic life in Ukraine in the 16th–18th centuries]. Kyiv: Naukova dumka. Kyiv: Scientific opinion. 179. [in Ukrainian].
4. Zalizetskyi V. (1925). Maliarstvo Zakarpatskoi Ukrainy (XIV–XIX). [Painting of Transcarpathia Ukraine (14th–19th)]. *Stara Ukraina. Old Ukraine*. Lviv. VII–X. 131–139. [in Ukrainian].
5. Zapasko Ya. P. (2006). Hraviura. Entsiklopediia Suchasnoi Ukrainy [Elektronnyi resurs]. [Engraving. Encyclopedia of Modern Ukraine [Electronic resource]]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://esu.com.ua/article-26799> (last accessed: 01.10.2025). [in Ukrainian].
6. Lohvyn H. N. (1990). Z hlybyn. Hraviury ukrainskykh starodrukiv XVI–XVIII stolit. [From the depths. Engravings of Ukrainian early printed books of the 16th–18th centuries]. Kyiv: Dnipro. 407. [in Ukrainian].
7. Maslov S. I. (1924). Drukarstvo na Ukraini v XVI–XVIII st. [Printing in Ukraine in the 16th–18th centuries]. Kyiv: Derzh. Trest «Kyiv-Druk», 2-ha drukarnia. Kyiv: State Trust "Kyiv-Druk", 2nd printing house. 39. [in Ukrainian].
8. Kudrytskyi A. V. (Ed.). (1992). Myttsi Ukrainy: Entsiklopedychnyi dovidnyk. [Artists of Ukraine: Encyclopedic reference book]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana. Kyiv: "Ukrainian Encyclopedia" named after M. P. Bazhan. 848. [in Ukrainian].
9. Mardera A. P. & Vecherskyi V. V. (Ed.). (2000). Pamiatky arkhitektury y mistobuduvannia Ukrainy: dovidnyk Derzhavnogo reiestru natsionalnoho kulturnoho nadbannia. [Monuments of architecture and urban planning of Ukraine: directory of the State Register of National Cultural Heritage]. Kyiv. 45–327. [in Ukrainian].
10. Pryimych M. V. (2017). Tserkovne profesiine maliarstvo Zakarpattia druhoi polovyny XVIII – pershoi polovyny XX st.: narodna tradytsiia, vizantiiska kanonichnist ta vplyv zakhidnoievropeiskoho mystetstva. [Church professional painting of Transcarpathia in the second half of the 18th – first half of the 20th centuries: folk tradition, Byzantine canonicity and the influence of Western European art]. Uzhhorod: Karpaty. Uzhhorod: Carpathians. 508. [in Ukrainian].
11. Pryimych M. (2017). Tserkovnyi zhyvopys Zakarpattia: stankovi ta monumentalnyi zhyvopys istorychnoho Zakarpattia do pershoi polovyny XX st.: istoryko-mystetstvoznavchi narysy. [Church painting of Transcarpathia: easel and monumental painting of historical Transcarpathia until the first half of the 20th century: historical and art-historical essays] Uzhhorod: Karpaty. Uzhhorod: Carpathians. 246. [in Ukrainian].
12. Sichynskyi V. (1937). Istoriia ukrainskoho hraverstva XVI–XVIII st. [History of Ukrainian engraving of the 16th–18th centuries]. Lviv: Drukarnia NTSH. Lviv: Printing House of the Shevchenko Scientific Society. 72. [in Ukrainian].
13. Stepanyk D. V. (1982). Ukrainska hrafika XVI–XVII st.: Evoliutsiia obraznoi systemy. [Ukrainian graphics of the 16th–17th centuries: Evolution of the figurative system]. Kyiv: Naukova dumka. Kyiv: Scientific opinion. 332. [in Ukrainian].
14. Dmytro Antonovych. (Ed.). (1993). Ukrainska kultura: lektsii. [Ukrainian culture: lectures]. Kyiv: Lybid. 592. [in Ukrainian].

15. Shpak O. D. (2006). *Ukrainska narodna hraviura XVII–XIX stolit.* [Ukrainian folk engraving of the 17th–19th centuries]. Lviv: IN NAN Ukrainy. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 224. [in Ukrainian].
16. *Apocalipsis || cū figuris ||* [von Albrecht Dürer]. [Apocalipsis || cū figuris || [by Albrecht Dürer]]. URL: https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/361375/1?tx_dlf_navigation%5Bcontroller%5D=Navigation&cHash=2b7eef6229ba85ff2b6ec7ffb9f4c277 (last accessed: 01.10.2025). [in German].
17. Beale, G. K. (1999). *The Book of Revelation* (New International Greek Testament Commentary (NIGTC)). Michigan: Eerdmans. 1245.
18. Graham, B. (1985). *Approaching hoofbeats: the four horsemen of the Apocalypse.* New York: Avon. 273.
19. Morris, L. (1987). *The Book of Revelation: an introduction and commentary.* Leicester: Inter-Varsity Press. 256.
20. Mounce, R. H. (1997). *The Book of Revelation.* Michigan: Eerdmans. 475.
21. Yurchyshyn-Smith O. (2001). Dated Ukrainian prints of the seventeenth century, *"Print Quarterly"*. vol. XVIII, London. no. 2. 190–200.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025